

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

"הֵאֵחִיכֶם יִבְאוּ לְמִלְחָמָה

וְאַתֶּם תֵּשְׁבוּ פֹה"?! (במדבר לב, ו)

דפי מקורות לתיקון ליל שבועות

חובת הגיוס לצבא

והפטור ממנה

תוכן העניינים

4	חובת הגיוס לצבא
8	החוזרים מעורכי המלחמה
11	פטור בני לוי
18	פטור חכמים מתשלום מיסי העיר
22	העוסק במצווה פטור מן המצווה
25	לימוד תורה אל מול הצלת נפשות

דפי מקורות לתיקון ליל שבועות: חובת הגיוס לצבא והפטור ממנה

אנו מציעים להקדיש את תיקון ליל השבועות לעיסוק באחת הסוגיות המרכזיות המעסיקות את החברה הישראלית בימים אלה ואשר ייתכן שתכריע את גורל הממשלה ואת עתיד צבא העם – סוגיית חובת הגיוס לצבא והפטור ממנה. הן הדורשים את גיוסם של החרדים לצבא והן הדורשים פטור למי שתורתו אומנותו מנוכפים בדגלה של תורה. אלה זועקים "עזרת ישראל מיד צר", "פיקוח נפש", "מלחמת מצווה", "לא תעמוד על דם רעך", ואלה עונים – "פטור לבני לוי, יששכר וזבולון", "גדול תלמוד תורה", "תורה מגנא ומצלא".

בדפים שלפניכם ביקשנו לרדת לעומקן של הסוגיות באמצעות דיונים הלכתיים ופרשניים במקורות המשפט העברי ובתרבות ישראל. הנחתנו הייתה שאף שהשירות הצבאי במדינת ישראל אינו זהה למלחמות המקראיות, ניתן ללמוד מן החובות והפטורים העתיקים ומהשיקולים שהעסיקו את חכמי ההלכה לפסיקת הלכה גם בימינו.

אנו מציעים קריאה במקורות מתוך התמודדות עם השאלות המנחות, בתקווה שהלימוד יסייע לענות על השאלות הקשות מה מצווה התורה בעת הזאת ו"מה ה' אלוהיך דורש מעמך".

אנו מודים ליאיר אורביטו אשר אסף וערך את המקורות המובאים בחוברת.

פרופ' בני פורת ועו"ד שלומית רביצקי טור־פז

המכון הישראלי לדמוקרטיה

ירושלים, סיוון תשפ"ד, יוני 2024

חובת הגיוס לצבא

צא והילחם

התורה מניחה כי בני ישראל יוצאים לשרת בצבא העם כאשר הדבר נדרש. למשל:

שמות יז, ט
וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל יְהוָה שֶׁבַח לָנוּ אֲנָשִׁים וְצֵאת הַלָּחֶם בְּעַמְלֶק
מִקֶּחַר אֲנֹכִי נִצָּב עַל רֹאשׁ הַגְּבָעָה וּמִטָּה הָאֱלֹהִים בְּיָדִי.

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי, שמות יז, ט
בחר לנו אנשים, רבי יהושע אומר: בחר לנו אנשים גבורים.
רבי אלעזר המודעי אומר: בחר לנו יראי חטא.

וצא הלחם בעמלק. רבי יהושע אומר, אמר לו משה ליהושע:
צא מתחת הענן והלחם בעמלק. רבי אלעזר המודעי אומר,
אמר לו משה ליהושע: יהושע, למה אתה משמר את ראשך?
לא לכתר? צא מתחת הענן והלחם בעמלק.

רבי חזקיה בן מנוח (המאות הי"ג-י"ד), חזקוני, שם
בחר לנו אנשים, כדי שיהא מספר חיל שלנו ושלחם שווה.

כיצד מסביר מדרש
המכילתא את הצורך
בבחירת הלוחמים?
כיצד מסביר זאת פירוש
חזקוני?

מדוע לדעת מדרש
המכילתא מאיץ משה
ביהושע להילחם בעמלק
מתוך שימוש במילה
"צא"?

כל יוצא צבא

במדבר א, ג
מִכָּן עֲשָׂרִים שָׁנָה וּמֵעֵלָה כָּל יֹצֵא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל תִּפְקְדוּ אֹתָם
לְצַבְּאָתָם אֶתָּה וְאַהֲרֹן.

רבי חזקיה בן מנוח (המאות י"ג-י"ד), חזקוני, במדבר
א, ג
מכן עשרים שנה ומעלה, לפי שבאותו זמן ראויים לצאת ולבא
בצבא המלחמה ומכאן אמרו רבותינו בן עשרים לרדוף.

מדוע, לדעת פירוש
חזקוני, חשוב לתורה
לציין את גיל המפקד?

האם יש חובה משפטית/הלכתית להתגייס?

האחים יבואו למלחמה ואתם תשבו פה?

בהקשר זה ניתן לשקול מקורות שונים. כאשר השבטים ראובן, גד וחצי שבט המנשה מבקשים להישאר בעבר הירדן המזרחי ולא לחצות לצידי המערבי, משה מטיח בהם את מילות הביקורת על חוסר נכונותם לצאת למלחמה עם ישראל. בשיח הישראלי על שוויון בנטל פסוקים אלה משמשים כהטחת ביקורת כלפי אנשים בחברה שאינם מתגייסים לצבא.

האם דברי משה הם מקור לחובה הלכתית להתגייס?

במדבר לב, ה-יט

ה' ויאמרו אם מצאנו חן בעיניך? תן את הארץ הזאת לעבדיך לאחזה אל תעברנו את הירדן. ויאמר משה לכני גֹד וְלכני ראובן האחים יבאו למלחמה ואתם תשבו פה. ז וְלמה [תגיאון] את לב בני ישראל מעבר אל הארץ אשר נתן להם ה'. ח פה עשו אבותיכם בשלחי אתם מקודש בנצע לראות את הארץ. ט ויעלו עד נחל אשכול ויראו את הארץ ויגיאו את לב בני ישראל לבלתי בא אל הארץ אשר נתן להם ה'. י ויחר אף ה' ביום ההוא וישבע לאמר. יא אם יראו האנשים העלים ממצרים מן עשרים שנה ומעלה את האדמה אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב כי לא מלאו אחרי. יב בלתי פלב בן יפנה הקנזי ויהושע בן נון כי מלאו אחרי ה'. יג ויחר אף ה' כי ישראל וינעם במדבר ארבעים שנה עד תם כל הדור העשה הרע בעיני ה'. יד והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים לספות עוד על חרון אף ה' אל ישראל. טו כי תשובן מאחרי וינסף עוד להניחו במדבר ושחתם לכל העם הזה. טז ויגשו אליו ויאמרו גֹדֶרֶת צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו. יז ויאנחנו נחלץ חשים לפני בני ישראל עד אשר אם הביאנו אל מקומם וישב טפנו בערי המבצר מפני ישבי הארץ. יח לא נשוב אל פתינו עד התנחל בני ישראל איש נחלתו. יט כי לא ננחל אתם מעבר לירדן והלאה כי באה נחלתנו אלינו מעבר הירדן מזרחה.

לא תעמוד על דם רעך

מצוות "לא תעמוד על דם רעך" (ויקרא יט, טז) מחייבת אדם להיחלץ לעזרת הזולת הנתון בסכנה. כך למשל מתאר מדרש הספרא, והרמב"ם בעקבותיו:

ספרא, קדושים ד, ח

ומנין שאם אתה יודע לו עדות שאין אתה רשאי לשתוק עליו? תלמוד לומר "לא תעמוד על דם רעך". ומנין אם ראית טובע בנהר או לסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו, חייב אתה להצילו בנפשו? תלמוד לומר "לא תעמוד על דם רעך". ומנין לרודף אחר חבירו להורגו, ואחר הזכור, ואחר נערה המאורסה חייב אתה להצילו בנפשו? תלמוד לומר "לא תעמוד על דם רעך".

האם לדעתכם עשויה להיות למצווה זו השלכה על חובת השירות בצבא? לשם כך יש לשקול את נקודות הדמיון והשוני בין המקרים שבהם דנו חז"ל והפוסקים לבין שאלת השירות הצבאי בצה"ל.

רבי משה בן מימון, הרמב"ם (המאות י"ב-י"ג), משנה תורה, הלכות רוצח ושמירת נפש א, יד
 פֶּל הַיְכוֹל לְהַצִּיל וְלֹא הַצִּיל עוֹבֵר עַל (ויקרא יט טז) "לֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ". וְכֵן הָרוּאָה אֶת חֲבֵרוֹ טוֹבֵעַ בַּיָּם. או לְסֻטִים בְּאֵים עָלָיו. או חֲיָה רְעָה בְּאֵה עָלָיו. וְיָכוֹל לְהַצִּילוֹ הוּא בְּעַצְמוֹ. או שִׁשְׁכָר אַחֲרֵים לְהַצִּילוֹ וְלֹא הַצִּיל. או שִׁשְׁמַע עוֹבְדֵי כּוֹכְבִים או מוֹסְרִים מְחַשְׁבִים עָלָיו רְעָה או טוֹמְנִין לוֹ פֶּח וְלֹא גָלָה אֶזְנוֹ חֲבֵרוֹ וְהוֹדִיעֵנו. או שִׁדְעַ בְּעַכְוֹ"ם או בְּאוֹנֵס שֶׁהוּא בָּא עַל חֲבֵרוֹ וְיָכוֹל לְפִיסוֹ בְּגִלְל חֲבֵרוֹ לְהִסִיר מֵה שֶׁבְּלִבּוֹ וְלֹא פִיסוֹ. וְכָל כִּיּוֹצֵא בְּדָבָרִים אֵלוֹ. הַעוֹשֶׂה אוֹתָם עוֹבֵר עַל לֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ:

מלחמת מצווה

כאשר דנים בחובת השירות הצבאי, יש לשקול את ההבחנה שפיתחה ההלכה בין "מלחמת מצווה" לבין "מלחמת רשות". כך מתאר הרמב"ם את ההבחנה ביניהן.

מה ניתן ללמוד מדברי הרמב"ם לגבי חובת השירות בצבא?

רבי משה בן מימון, הרמב"ם, משנה תורה (המאות י"ב-י"ג), משנה תורה, הלכות מלכים ומלחמות ה, א-ב אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצווה. ואי זו היא מלחמת מצווה זו מלחמת שבועה עממים. ומלחמת עמלק. ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם. ואחר כך נלחם במלחמת הרשות והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדלתו ושמעו:

מלחמת מצווה אינו צריך לטל בה רשות בית דין. אלא יוצא מעצמו בכל עת. וכופה העם לצאת. אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה אלא על פי בית דין של שבועים ואחד.

החוזרים מעורכי המלחמה

כי תצא למלחמה

התורה מגדירה כמה קבוצות של אנשים שאינם יוצאים למלחמה אלא חוזרים לביתם (החוזרים מעורכי המלחמה). בהם יש למנות את מי שארס אישה, מי שבנה בית חדש ומי שנטע כרם. האחרון ברשימה זו הוא "הירא ורך הלבב", שאף הוא אינו יוצא למלחמה. המשנה דנה בשאלה עד כמה פטורים אלה גורפים.

דברים כ, א-ט

א פי תצא למלחמה על איבך וראית סוס ורכב עם רב ממך לא תירא מהם כי ה' אלהיך עמך המעלה מארץ מצרים. ב והיה בקרבכם אל המלחמה ונגש הכהן ודבר אל העם. ג ואמר אלהם שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על איביכם אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם. ד פי ה' אלהיכם החלף עמכם להלחם לכם עם איביכם להושיע אתכם. ה ודברו השטרים אל העם לאמר מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו ילף וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחננו. ו ומי האיש אשר נטע כרם ולא חללו ילף וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחלנו. ז ומי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה ילף וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה. ח ויספו השטרים לדבר אל העם ואמרו מי האיש הירא ורך הלבב ילף וישב לביתו ולא ימס את לבב אִחיו כלבו. ט והיה ככלת השטרים לדבר אל העם ופקדו שרי צבאות בראש העם.

הירא ורך הלבב

מה ניתן ללמוד מדברי
המשנה לגבי פטורים
אלה? אימתי הם חלים
ומתי לא? מדוע?

משנה, מסכת סוטה ח, ה-ז

"וַיִּסְפּוּ הַשְּׂטָרִים לְדַבֵּר אֶל הָעָם וְגו'". רבי עקיבא אומר:
"הִירָא וַרְךָ הַלֵּבָב" — כְּמִשְׁמַעוֹ, שְׂאִינּוּ יָכוֹל לַעֲמֹד בְּקִשְׁרֵי
הַמְּלַחְמָה וְלִרְאוֹת חֶרֶב שְׁלוֹפָה. רבי יוסי הגלילי אומר: "הִירָא
וַרְךָ הַלֵּבָב" — זֶהוּ הַמְתִּירָא מִן הָעֲבִירוֹת שֶׁבִּידוֹ, לְפִיכָּה תִּלְתָּה
לוֹ הַתּוֹרָה אֶת כָּל אֱלוֹ, שִׁיחֲזוֹר בְּגִלְלוֹן. רבי יוסי אומר: אֲלֵמְנָה
לְכַהֵן גְּדוֹל, גְּרוֹשָׁה וְחִלּוּצָה לְכַהֵן הַדְּיוּט, מִמְּזוֹרָת וּנְתִיבָה
לְיִשְׂרָאֵל, בַּת יִשְׂרָאֵל לְמִמְזַר וּלְנִתִּין — הֵרִי הוּא הִירָא וַרְךָ
הַלֵּבָב.

"וְהִיָּה כְּכֹלֵת הַשְּׂטָרִים לְדַבֵּר אֶל הָעָם וּפְקֻדוֹ שְׂרֵי צְבָאוֹת בְּרֹאשׁ
הָעָם". וּבְעַקְבֵיבוֹ שֶׁל עָם מְעַמִּידִין זְקִיפִין לְפָנֵיהֶם, וְאַחֲרֵיהֶם
מֵאַחֲזֵרֵיהֶם, וְכַשִּׁילִין שֶׁל בְּרִנּוֹל בִּידֵיהֶן, וְכֹל הַמְּבַקֵּשׁ לְחֲזוֹר —
הֵרֵשׁוֹת בִּידוֹ לְקַפֵּחַ אֶת שׁוֹקֵיו. שְׂתַחֲלִילַת נִיסָה נְפִילָה, שֶׁנֶּאֱמַר:
"נִסַּי יִשְׂרָאֵל לְפָנֵי פְּלִשְׁתִּים וְגַם מִגִּפְּהַ גְּדוֹלָה הִיְתָה בָּעָם", וְלִהְיוֹן
הוּא אֹמֵר: "וַיִּגְּסוּ אֲנָשֵׁי יִשְׂרָאֵל מִפְּנֵי פְּלִשְׁתִּים וַיִּפְּלוּ חֲלָלִים
וְגו'".

בְּמָה דְּבָרִים אֲמוּרִים — בְּמִלְחָמוֹת הֵרֵשׁוֹת, אֲבָל בְּמִלְחָמוֹת
מִצְוָה — הַכֹּל יוֹצֵאִין, אֲפִילוֹ חֲתָן מִחֲדָרוֹ וְכֹלָה מִחוּפְתָּהּ. אָמַר
רְבִי יְהוּדָה: בְּמָה דְּבָרִים אֲמוּרִים — בְּמִלְחָמוֹת מִצְוָה, אֲבָל
בְּמִלְחָמוֹת חוֹבָה — הַכֹּל יוֹצֵאִין, אֲפִילוֹ חֲתָן מִחֲדָרוֹ וְכֹלָה
מִחוּפְתָּהּ.

חתן מחדרו

הרב אברהם יהושע קרליץ (המאות י"ט-כ'), חזון איש, הלכות עירובין, ליקוטים, סימן לו, אות ג נראה דהא דתנן [=שזה ששנינו] דבמלחמת מצוה אפילו חתן מחדרו [=יוצא למלחמה] לא איירי [=אין מדובר] בזמן שצריכין לעזרתם לנצחון המלחמה, דזה פשיטא דבשביל פיקוח נפש והצלת העם כולם חייבין. אלא אפילו בזמן שאין צורך אלא למספר מסויים (וכן היו רוב מלחמותיהם שלא היה מקום לחיל הצבא הלוחמים אלא למספר מסויים) היה רשות ליקח חתן מחדרו, שאין להחזירים שום זכות במלחמת מצוה. וכן במלחמת רשות אינן פטורין אלא בזמן שאין נצחון ישראל תלוי בהם, שמספר הצבא שצורך בהן יש בלעדן. אבל אם יש צורך בהן חייבין לבוא לעזרת אחיהם. וגם שב הדבר למלחמת מצוה. אבל זה דוקא כשכבר נכנסו למלחמה אבל מתחילה אין נכנסין למלחמת רשות אם אי אפשר להלחם בלעדי החוזרין. ולאחר שנכנסו למלחמת רשות בחיל מסויים, אם ראו שצריכים להוסיף חיילים אין לוקחים את אלה שנצטוונו עליהם להחזירם בזמן שיש המספר הדרוש בלעדם. ואף על גב דהשתא [=שכעת] הם עולים עלינו ואילו מתחילה עלו אויבינו עלינו היתה נחשבת כמלחמת מצוה, מכל מקום כיון שנכנסו למלחמת רשות מתחילה, יש להחזירים זכותם כל זמן שאפשר להלחם על ידי אחרים. אבל אם יש צורך בהן לנצחון המלחמה אפילו חתן מחדרו יוצא אף שנכנסו מתחילה למלחמת רשות.

כיצד הסביר החזון איש את פטור החוזרים מעורכי המלחמה בצורה מצמצמת?

אילו השלכות עשויות להיות לכך על חובת השירות בצה"ל?

האם יש הבדל בין תקופה שבה התפיסה היא של "צבא קטן וחכם" לבין תקופה שבה התפיסה היא של צבא גדול ורחב ממדים?

פטור בני לוי

לאחרונה השווה הראשון לציון, הרב יצחק יוסף, את הציבור החרדי לשבט לוי, הפטור לכאורה מגיוס לצבא. נעיין בסוגיית בני לוי כדי להבין את היקף הפטור ואת התנאים שבהם הוא מתקיים.

איש חרבו על ירכו

שמות לב, טו-כח

טו ויפֶן ויִרְד מִשָּׁה מִן הַהָר וּשְׁנֵי לַחַת הַעֲדַת בְּיָדוֹ לַחַת כְּתָבִים מִשְׁנֵי עֲבָרֵיהֶם מִזֶּה וּמִזֶּה הֵם כְּתָבִים. טז וְהִלַּחַת מֵעֲשֵׂה אֱלֹהִים הִמָּה וְהִמְכַתֵּב מִכְּתָב אֱלֹהִים הוּא חֲרוֹת עַל הַלַּחַת. יז וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת קוֹל הָעָם בְּרָעָה וַיֹּאמֶר אֶל מֹשֶׁה קוֹל מִלְחָמָה בַּמַּחֲנֶה. יח וַיֹּאמֶר אֵין קוֹל עֲנוֹת גְּבוּרָה וְאֵין קוֹל עֲנוֹת חַלוּשָׁה קוֹל עֲנוֹת אֲנָכִי שָׁמַע. יט וַיְהִי כַּאֲשֶׁר קָרַב אֶל הַמַּחֲנֶה וַיֵּרָא אֶת הָעֲגֹל וּמַחֲלַת וַיִּחַר אֵף מֹשֶׁה וַיִּשְׁלַח מִיָּדוֹ [מִיָּדָיו] אֶת הַלַּחַת וַיִּשְׂבֵּר אֹתָם פַּחַת הַהָר. כ וַיִּקַּח אֶת הָעֲגֹל אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׂרֹף בְּאֵשׁ וַיִּטְחֵן עַד אֲשֶׁר דָּק וַיִּזֶר עַל פְּנֵי הַמַּיִם וַיִּשְׁק אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. כא וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אֶהֱרֹן מָה עָשִׂה לָּךְ הָעָם הַזֶּה כִּי הִבֵּאתָ עָלָיו חֲטָאָה גְּדוֹלָה. כב וַיֹּאמֶר אֶהֱרֹן אֵל יִחַר אֵף אֲדַנִּי אַתָּה יְדַעְתָּ אֶת הָעָם כִּי בָרַע הוּא. כג וַיֹּאמְרוּ לִי עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לִפְנֵינוּ כִּי זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הֶעֱלָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יְדַעְנוּ מָה הִיָּה לוֹ. כד וַאֲמַר לָהֶם לְמִי זָהָב הַתְּפָרְקוּ וַיִּתְּנוּ לִי וְאֲשַׁלְכֶהוּ בְּאֵשׁ וַיֵּצֵא הָעֲגֹל הַזֶּה. כה וַיֵּרָא מֹשֶׁה אֶת הָעָם כִּי פָרַע הוּא כִּי פָרַעַה אֶהֱרֹן לְשִׁמְצָה בְּקַמִּיָּהֶם. כו וַיַּעֲמֵד מֹשֶׁה בְּשַׁעַר הַמַּחֲנֶה וַיֹּאמֶר מִי לָהּ אֵלֶי וַיֹּאסְפוּ אֵלָיו כָּל בְּנֵי לְוִי. כז וַיֹּאמֶר לָהֶם כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שִׁימוּ אִישׁ חֶרְבוֹ עַל יָרְכוֹ עֲבְרוּ וְשׁוּבוּ מִשַּׁעַר לְשַׁעַר בַּמַּחֲנֶה וְהִרְגוּ אִישׁ אֶת אָחִיו וְאִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת קָרְבוֹ. כח וַיַּעֲשׂוּ כִּכְדָּבַר מֹשֶׁה וַיִּפֹּל מִן הָעָם בַּיּוֹם הַהוּא כִּשְׁלֹשָׁת אֲלָפֵי אִישׁ.

בני שבט לוי מצטיירים בפסוקים הבאים כאנשי מלחמה נושאי חרב, אולם הלחימה המתוארת היא פנימית בין בני ישראל. האם הפסוקים האלה מחזקים את התיאור של פטור ממלחמה בשל עבודת הקודש, הכוללת גם הוצאה להורג של עובדי עבודה זרה, או שמא דווקא מצביעים על אופיים הצבאי של בני לוי?

מטה לוי

מה עולה ממקורות אלה לגבי השתתפותם של בני לוי בצבא?

במדבר א, מט

אך את מטה לוי לא תפקד ואת ראשם לא תשא בתוך בני ישראל.

רבי חזקיה בן מנוח (המאות י"ג-י"ד), חזקוני, במדבר א, מט

לפי שאין מהם יוצא צבא אלא השומרים וחונים סביב למשכן כדרך שיושב על הכלים.

רבי שמואל בן מאיר, רשב"ם (המאות י"א-י"ב), במדבר א, מט

והלויים למטה אבותם לא התפקדו בתוכם – כמו שמפרש והולך אך את מטה לוי לא תפקוד וגו' ומפרש טעם כי לא ילכו בצבא המלחמה אלא הפקד את הלויים על משכן העדות וגו'.

ספרי, במדבר פיסקא קנז

אלף למטה אלף למטה לכל מטות ישראל תשלחו לצבא, ארבעה ועשרים אלף דברי ר' ישמעאל. ר' עקיבא אומר אלף למטה אלף למטה שנים עשר אלף. מה תלמוד לומר לכל מטות ישראל תשלחו לצבא? להביא את שבטו של לוי.

ברך ה' חילו

דברים לג, ה-הא

ח וּלְלוֹי אָמַר תְּמִידָהּ וְאוֹרֵיךְ לְאִישׁ חֹסֵדְךָ אֲשֶׁר נָסִיתוּ בְּמִסָּה תְּרִיבָהוּ עַל מִי מְרִיבָהּ. ט הָאָמַר לְאַבְיוּ וּלְאִמּוֹ לֹא רָאִיתִי וְאֶת אֶחָיו לֹא הִפִּיר וְאֶת בְּנָיו לֹא יָדַע כִּי שָׁמְרוּ אִמְרֹתֶיךָ וּבְרִיתֶיךָ יִנְצְרוּ. י יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב וְתוֹרֹתֶיךָ לְיִשְׂרָאֵל יְשִׁימוּ קְטוֹרֶה בְּאֶפֶסְךָ וְכָלִיל עַל מִזְבְּחֶךָ. יא בָּרַךְ ה' חֵילוֹ וּפְעַל יָדָיו תִּרְצֶה מִחֶץ מִתְּנַגִּים קָמְיוֹ וּמִשְׁנָאִיו מִן יְקוּמוֹן.

על פי הפשט, מהו המובן של המילים "ברך ה' חילו"? מה חידש המדרש? מהן ההשלכות שעשויות להיות לכך על חלקם של בני לוי במלחמה?

רבי שלמה יצחקי, רש"י (מאות י"א-י"ב), דברים לג, יא ד"א [=דבר אחר] — רָאָה שְׁעֵתֵיךְ חֲשֹׁמוֹנָי וּבְנָיו לְהִלָּחֵם עִם הַיִּגְוִנִים וְהַתְּפִלָּל עֲלֵיהֶם, לְפִי שֶׁהָיוּ מוֹעֲטִים — י"ב בְּנֵי חֲשֹׁמוֹנָי וְאֶלְעָזָר — כְּנָגְדַת כְּבוֹד, לְכָךְ נֶאֱמַר בֵּרַךְ ה' חֵילוֹ וּפְעַל יָדָיו תִּרְצֶה (בראשית רבה צ"ט).

כהן ביפת תואר

מסכת קידושין (כא, ע"ב)

איבעיא להו: כהן, מהו ביפת תואר? חידוש הוא, לא שנא [=שונה] כהן ולא שנא ישראל, או דילמא שאני [=או שמא שונים] כהנים, הואיל וריבה בהן מצות יתרות? רב אמר: מותר, ושמואל אמר: אסור.

דין "אשת יפת תואר" עוסק בהיתר מיוחד לנשיאת נשים נוכריות בעת המלחמה. פרטי הדין אינם מענייננו כאן, אולם החשוב הוא כי דין זה עוסק בחיילים בעת הלחימה. הסוגיה הבאה דנה בשאלה האם דין זה חל גם על כהנים. מה ניתן ללמוד ממנה לגבי השתתפותם של כהנים ולויים בצבא?

מלחמת מצווה

האם מתיאור זה של הרמב"ם עולה שהכהנים משתתפים במלחמה?

האם יש הבדל בין מלחמת מצווה לבין מלחמת רשות?

רבי משה בן מימון, הרמב"ם (המאות י"ב-י"ג), משנה תורה, הלכות מלכים ומלחמות ז, א-ב, ד אָתָּד מְלַחְמַת מִצְוָה וְאָתָּד מְלַחְמַת הָרְשׁוּת מִמַּנִּין פֶּהֶן לְדַבֵּר אֶל הָעָם בְּשַׁעַת הַמְּלַחְמָה. וּמִוְשָׁחִין אוֹתוֹ בְּשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְזֶה הַנִּקְרָא מְשִׁיחַ מְלַחְמָה.

שְׁתֵּי פְעָמִים מְדַבֵּר מְשִׁיחַ מְלַחְמָה אֶל הָעָם. אַחַת בְּסֵפֶר בְּעַת שְׂיֹצְאִין קָדָם שְׂיַעֲרֻכוּ הַמְּלַחְמָה. אוֹמֵר לָעָם (דְּבָרִים כ, ו) "מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כָּרֶם וְלֹא חָלְלוֹ" וְגו'. כְּשִׂישְׁמַע דְּבָרָיו יִחְזֹר מֵעֹרְכֵי הַמְּלַחְמָה. וְאַחַת בְּעֹרְכֵי הַמְּלַחְמָה אוֹמֵר (דְּבָרִים כ, ג) "אַל תִּירְאוּ וְאַל תִּחְפְּזוּ".

וְאַחַר שְׁחֹזְרִין כָּל הַחֹזְרִין מֵעֹרְכֵי הַמְּלַחְמָה. מִתְקַנְיִן אֶת הַמַּעֲרָכוֹת. וּפּוֹקְדִים שָׂרֵי צָבָאוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם. וּמַעֲמִידִין מֵאַחֹר כָּל מַעֲרָכָה וּמַעֲרָכָה שׁוֹטְרִים חֲזָקִים וְעֲזִים. וְכֹשֵׁלִין שָׁל בְּרוֹזַל בִּיַּדְיָהֶם. הַרוֹצֵה לְחֹזֵר מִן הַמְּלַחְמָה הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ לְחַתֵּךְ אֶת שׁוֹקוֹ. שְׁתַּחֲלֵת נְפִילָה נִיטָה. בְּמָה דְּבָרִים אֲמוּרִים שְׁמַחֲזִירִין אֲנָשִׁים אֵלּוּ מֵעֹרְכֵי הַמְּלַחְמָה בְּמְלַחְמַת הָרְשׁוּת. אֲבָל בְּמְלַחְמַת מִצְוָה הַכֹּל יוֹצְאִין וְאַפְלוּ חָתָן מַחֲדָרוֹ וְכֵלָה מִחֻפְתָּה.

יורו משפטיך ליעקב

רבי משה בן מימון, הרמב"ם (המאות י"ב-י"ג), משנה תורה, הלכות שמיטה ויובל יג, יב
 וְלָמָּה לֹא זָכָה לְוַי בְּנִחְלַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וּבְכַזָּתָהּ עִם אֶחָיו מִפְּנֵי שֶׁהִכְדִּיל לְעַבֵּד אֶת ה' לְשָׁרְתוֹ וּלְהוֹרוֹת דְּרָכָיו הַיְשָׁרִים וּמִשְׁפָּטָיו הַצְּדִיקִים לְרַבִּים שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לג י) "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל". לפיכך הִכְדִּילוּ מִדְרָכֵי הָעוֹלָם לֹא עוֹרְכִין מִלְחָמָה כְּשֶׁאָר יִשְׂרָאֵל וְלֹא נוֹחֲלִין וְלֹא זוֹכִין לְעֲצָמָן בְּכַח גּוֹפֵן. אֲלֹא הֵם חֵיל הַשָּׁם שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לג יא) "בְּרַךְ ה' חֵילוֹ". וְהוּא בְּרוּךְ הוּא זוֹכֶה לָהֶם שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר יח כ) "אֲנִי חֵלְקֶךָ וְנִחַלְתֶּךָ":

בסוף הלכות שמיטה ויובל הרמב"ם מתאר את מקומם של בני לוי בצבא. האם לדעתו הם יוצאים למלחמה?

כיצד פירש זאת רבי יצחק זאב הלוי סולובייצ'יק?

הרב יצחק זאב הלוי סולובייצ'יק (המאות י"ט-כ'), חידושי הגרי"ז לסוטה מג, ע"א
 מה שכתב הרמב"ם דשבט לוי לא עורכין מלחמה כשאר ישראל, אין הכוונה שהם מופקעים כלל מיציאה למלחמה, דנראה דהיכא [=שהיכן] שצריכין להם בשעת המלחמה גם הם היו יוצאים, וכל עיקר כוונת הרמב"ם הוא שאין מוציאין אותן לכתחילה ליכנס למלחמה כשאר כל ישראל, כיון שהם חיל ד' והוכדלו לעבוד את ד' ולשרתו ולהורות דרכי ד' ומשפטיו; אך בוודאי אם יהיו צריכים לכהנים בעריכת המלחמה גם הם היו יוצאים. ואם כן לא קשה מידי מה שכתב הרמב"ם דכהן גדול שקידש אלמנה וכהן הדיוט שקידש גרושה אינם חוזרים מעורכי המלחמה, כיון דבאמת אינם מופקעים כלל מיציאה למלחמה.

נתקדש קדש קדשים

רבי משה בן מימון, הרמב"ם (המאות י"ב-י"ג), משנה תורה, הלכות שמיטה ויובל יג, יג
 ולא שקט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מפל באי העולם אשר נדכה רוחו אותו והבינו מדעו להפדל לעמד לפני ה' לשפרתו ולעבדו לדעה את ה' והלך ישר כמו שעשהו האלהים ופרק מעל צנארו על החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ה' חלקו ונתלתו לעולם ולעולמי עולמים ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לפנהנים ללויים. הרי דוד עליו השלום אומר (תהילים טז ה) "ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי".

בהמשך הלכות שמיטה ויובל הרמב"ם דן באנשים נוספים המקדישים עצמם לעבודת הקודש, שאותם הוא מדמה לבני לוי. האם מדבריו עולה שהם אמורים לשרת בצבא או פטורים משירות? לאלו עניינים הם נחשבים בני לוי? איך עליהם לחיות כדי לעמוד בהגדרה זו? האם ההגדרה חלה על יהודים בלבד?

הרב אהרן ליכטנשטיין (המאות כ'-כ"א), מוסר אביב, עמ' 210-211

מסתבר שלפנינו נקודת מוסר והתעוררות, המקבילה לסיומי כמה ספרים במשנה תורה, הראויה, כמובן, למשקלה המלא בתור שכוו – סוף סוף, חזי מאן חתים עלה – אך שאין להגדירה כפסק הלכה מובהק. הקטע מגולל הערכה מרהיבה וססגונית של אישיות נשגבה, אך אינו מכתוב כיצד עליה ועל אחרים לפעול. והבה נשאל את עצמנו בכנות: האם בן תורה ירא שמים היה סומך על משענה כזו כדי לפטור עצמו מציצית או משופר? ... גם אם נניח שמדברי הרמב"ם משתמע בפסקנות שקיים פטור ברור ומקיף, משמעותם המעשית עדיין די מוגבלת. טרם ביררנו מי זכאי לו. בן לוי מוגדר על פי סדר יוחסין מגובה; אך בן תורה המושווה אליו מוגדר על פי מכלול תכונות רוחניות, ועבורן קבע הרמב"ם רמה גבוהה ביותר. הוא מצייר תמונה אידיאלית של אדם המשוחרר לחלוטין מכל שאפתנות אישית וכל שמץ של לגרמיה... לאיזה חלק של הקהילה התורנית... תיאור נשגב זה תואם? ... האם יוכל אדם המנהל משא ומתן על תנאי עבודה – אולי אף על נדוניא או 'קעסט' – להסתכל בראי ולהצהיר לעצמו שאל לו להתגייס מפני שהוא "נתקדש קודש קודשים" במובן הרמב"ם? ...

כיצד הרב ליכטנשטיין מתמודד עם הטיעון שלפיו תלמידי ישיבות הם בני לוי ולכן פטורים מן השירות בצבא?

הרב אליעזר יהודה וולדנברג (המאות כ"ב-כ"א), שו"ת ציץ אליעזר, חלק ג, סימן ט, פרק א

וכן פוסק שם הרמב"ם מפורש דמצוה על כל ישראל שיכולין לבוא ולצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד העכו"ם בשבת ואסור להן להתמהמה למוצאי שבת. וכן הסמ"ג [=ספר מצוות גדול] שם כותב נמי כן... ונראה שזה שמדייקים הסמ"ג והרמב"ם לכתוב בלשון על כל ישראל שכוונתם בזה, שאפילו גדולי ישראל וחכמיהם אם יכולים להחזיק נשק ביד ולבוא לעזור ולהציל, עליהם לבוא, ולא להשתמש לומר שיעשה הדבר על ידי הפחותים, או לומר לחכות עד מוצאי שבת, מכיון שיש בזה פקוח נפש, בדומה למה שפוסק הרמב"ם (בפ"ב מה' שבת ה"ג) גבי חילול שעושים לחולה שיש בו סכנה... ובכאן כמובן לא יכול הרמב"ם לכתוב שיעשה דווקא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם, מכיון שזה תלוי ביכולת, למי שיכול להלחם בכלי זיין. ואם נאמן כן בכוונתם יוצא שהחידוש בכאן כפול, כי הרי בדרך כלל אין שבט לוי יוצאין בעריכת המלחמות של ישראל עם האומות, וכן לא תלמידי חכמים אשר תורתם אומנתם וייחדו את עצמם לעבודת השם, וכמו שפוסק הרמב"ם (בפי"ג מה' שמיטה ויובל ה' י"ב י"ג)... וכאן מכיון שהשאלה היא להציל נפשות ישראל ויש פקוח נפש באי הגשת ההצלה, אזי מחויבים כל ישראל לצאת ולעזור אם רק יכולים להחזיק בנשק ולהלחם, והיינו אפילו אלו שבדרך כלל אינם עורכין מלחמה עם שאר ישראל, ועוד שלא רק בחול מחויבים בזה, כי אם אפילו בשבת, מכיון שיש בה פקוח נפש.

כיצד הרב וולדנברג מתמודד עם הטיעון שבני הישיבות הם בני לוי ולכן פטורים מן השירות בצבא? האם הסברו דומה להסבר של הרב ליכטנשטיין?

פטור חכמים מתשלום מיסי העיר

רבנן לא צריכי נטירותא

בבא בתרא, ז ע"ב

רבי יהודה נשיאה רמא דשורא אדרבנן [=הטיל מס על חכמים]. אמר ריש לקיש: רבנן לא צריכי נטירותא [=חכמים לא צריכים הגנה], דכתיב: "אספרם מחול רבון" – אספרם למאן [=למי]? אילימא [=אם תאמר] לצדיקים – דנפישו מחלא [=הרבים מחול]; השתא פולחו ישראל כתיב בהו [=הרי כל ישראל כתוב בהם]: "פחול אשר על שפת הים", צדיקים עצמם "מחול רבון"? אלא הכי קאמר [=אלא כך אמר]: אספרם למעשיהם של צדיקים, מחול רבון. וקל וחומר: ומה חול, שמועט – מגין על הים; מעשיהם של צדיקים, שהם מרובים – לא כל שפן שמגינים עליהם. כי אתא לקמיה דרבי יוחנן [=כאשר בא לפני רבי יוחנן], אמר ליה [=אמר לו] (רבי יוחנן): מאי טעמא לא תימא ליה מהא [=אמר לו, מה טעם לא תאמר מכאן?]: "אני חומה ושדי פמגדלות"; "אני חומה" – זו תורה, "ושדי פמגדלות" –

אלו תלמידי חכמים. וריש לקיש, סבר לה כדדרש רבא: "אני חומה" – זו פנסת ישראל, "ושדי פמגדלות" – אלו פתי כנסיות ופתי מדרשות. רב נחמן בר רב הסדא רמא כרבא ארבנן [=הטיל מס על חכמים]. אמר ליה רב נחמן בר יצחק: עברת אדאורייתא ואדנביאי ואדכתובי [=עברת על דברי תורה, נביאים וכתובים]. אדאורייתא – דכתיב: "אף חבב עמים כל קדשיו בידך" – אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם, אפילו בשעה שאתה מחבב

בתלמוד נקבע כי תלמידי חכמים פטורים מתשלום מיסי העיר שנועדו לבניית החומה.

מהן ההצדקות שהמפרשים נתנו לפטור זה?

אילו השלכות עשויות להיות לכך על חובת השירות הצבאי של תלמידי חכמים?

צמים – כל קדוֹשֵׁיו יִהְיוּ בְּיָדְךָ. "וְהֵם תִּכְוֶה לְרַגְלְךָ" – תְּנִי רַב יוֹסֵף: אֵלֶּיךָ תִּלְמִידֵי חֲכָמִים, שְׂמֵכֶתֶתִים וְגַלְיָהֶם מְעִיר לְעִיר וּמְדִינָה לְמְדִינָה לְלִמּוּד תּוֹרָה, "יִשָּׂא מִדְּבָרוֹתֶיךָ" – לִישָׂא וְלִיתֵן בְּדַבְּרוֹתָיו שֶׁל מְקוֹם. אֲדַנְבִּיאֵי – דְּכַתִּיב: "גַּם כִּי יִתְנוּ בְּגוֹיִם עֲתָה אֶקְבָּצֶם, וְיִחְלוּ מֵעֵט מִמֶּשָׂא מְלָךְ וְשָׂרִים" – אָמַר עוֹלָא: פְּסוּק זֶה בְּלִשׁוֹן אֲרַמִּית נֶאֱמַר: "אֵי תְּנוּ" כּוֹלְהוּ [=אם שנו, כלומר למדו, כולם] – "עֲתָה אֶקְבָּצֶם", וְאִם "מֵעֵט" מֵהֶם [=ואם רק מעטים מהם ילמדו] – "יִחְלוּ מִמֶּשָׂא מְלָךְ וְשָׂרִים" [=יפטרו ממסי המלך].

אֲדַכְתּוּבֵי – דְּכַתִּיב: "מְנַדָּה בְּלוּ וְהִלְךְ, לָא שְׁלִיט לְמַרְמָא עֲלֵיהֶם" [=מיסי מגדה בלו והלך לא ישלוט להטיל עליהם]; וְאָמַר רַב יְהוּדָה: "מְנַדָּה" – זֶה מְנַת הַמְּלָךְ, "בְּלוּ" – זֶה כְּסָף גְּוֹלְגֻלְתָּא, "וְהִלְךְ" – זֶה אֲרַנּוּנָא.

רבי שלמה יצחקי, רש"י (מאה י"א-י"ב), בבא בתרא,
ז ע"ב

בלשון ארמי נאמר – יתנו תרגום של ישנו כמו ושנתם
ותנינון (דברים ו):

אם תנו כולם – וכן רובן יהיו שונין ועוסקים בתורה כשיגלו
בעמים:

עתה אקבצם – בקרוב אקבצם:

ויחלו מעט וגו' – ואף [אם] מועטין הן השונין בעמים יחלו
ממשא מלך ושרים יהיו בטלים מלשאת משא מלך ושרים.
יחלו כמו לא יחל דברו (במדבר ל'ג):

מנדה בלו והלך – דריוש צוה את פחת עבר הנהר על אנשי
כנסת הגדולה:

רבי מנחם בן שלמה המאירי (המאות י"ג-י"ד), בבא
בתרא ז, ע"ב

כבר ביארנו בפרק המקבל שכל שבני העיר צריכים לגדור
חומת העיר ולהעמיד שעריה שלא ליכנס צבא השונאים לשם
נפרעין להוצאה זו מן הכל אף מן היתומים ומ"מ תלמידי
חכמים אין גובין מהם לענין זה רבנן לא צריכי נטרותא תורתם
קרויה חומה דרך צחות אמרו אני חומה ושדי כמגדלות אני
חומה זו תורה ושדי כמגדלות אלו תלמידי חכמים:

רבינו גרשם (המאות י"י-י"א) בבא בתרא ז, ע"ב
 רבנן לא צריכי נטירותא. שתורה ומעשים טובים שלהם
 משמרים אותן.

הרב אברהם יהושע קרליץ (המאות י"ט-כ'), חזון איש,
 בבא בתרא, סימן ה ס"ק יח, עמ' קנו
 רבי יהודה נשיאה רמא דשורא ארבנן, אמר ריש לקיש רבנן
 לא צריכי נטירותא כו', יש לעיין הלא גם רבנן צריכים לנהוג
 מנהג עולם ולא לסמוך על הנס, כדאמרו ברכות ל"ה ב' הנהג
 בהם מנהג דרך ארץ... ואפשר דבעיר דכולהו רבנן [=בעיר
 שכולם חכמים] כופין זה את זה לבנות חומה, אבל בעיר
 שדרין בה בני אדם ויש ביניהם רבנן מטילים את החומה
 על המון העם ופוטרין את החכמים, כמו שפטורין מן המס,
 שהתורה פטרתן, כיון שאינם משתדלים על השגת הממון
 בשביל עסקם בתורה אין ליטול מהם ממונם בשביל מס. והכי
 נמי [=וכך גם] מצאו חכמים שאין ליטול מהם לנטירותא,
 ואחרי שבאמת תורתם מגנת עליהם ואינם נתונים תחת מקרי
 הטבע כשאר בני אדם, כי השגחתו ית' היא לפי מדת הבטחון
 שהאדם משליך יהבו על בוראו ית'... ואפשר לפי זה דגם
 רבנן כופין את שאר בני העיר לבנות חומה

כיצד מפרש החזון איש
 את הפטור הניתן לחכמים
 ממיסי בניית החומה?

האם זה משום שהם אינם
 זקוקים לשמירה?

האם עיר שבה כולם
 תלמידי חכמים אינה
 זקוקה לחומה?

השוו בין הפטור הניתן
 לתלמידי חכמים ממיסי
 העיר לפטור ממיסים
 הניתן כיום לדוקטורנטים
 ולפוסט־דוקטורנטים בגין
 המלגות שהם מקבלים.

העוסק במצווה פטור מן המצווה

שלוחי מצווה

ראיית השירות הצבאי
כמצווה (למשל, כאשר
המצב מוגדר "מלחמת
מצווה") מעלה את
השאלה: האם כאן עשוי
לחול הכלל "העוסק
במצווה פטור מן
המצווה"? האם ייתכן
שעיסוק במצוות תלמוד
תורה ידחה את מצוות
הגיוס לצבא?

סוכה כה, ע"א

משנה: שלוחי מצווה פטורין מן הסוכה. חולין ומשמשיהן פטורין מן הסוכה. אוכלין ושותין עראי חוץ לסוכה.

גמרא: מנא הני מילי [=מה מקור הדין]? דתנו רבנן: "בשבתך בביתך" – פרט לעוסק במצווה, "ובלכתך בדרך" – פרט לחתן. מכאן אמרו: הכונס את הבתולה – פטור [=מקריאת שמע], ואת האלמנה – חייב. מאי משמע [=מהיכן נלמד]? – אמר רב הונא: כדרך, מה דרך רשות – אף כל רשות, לאפוקי האי דבמצווה עסוק [=להוציא את זה שבמצווה עסוק]. – מי לא עסקינן דקאזיל לדבר מצווה, וקא אמר רחמנא ליקרי [=האם לא מדובר גם במי שהולך לדבר מצווה? והרי אמרה התורה שיקרא! – אם כן לימא קרא [=אם כן שתאמר התורה] "בשבת ובלכת", מאי [=מה הוא] "בשבתך ובלכתך" – בלכת דידך הוא דמייחבת [=בהליכה שלך הוא שאתה חייב], הא בלכת דמצווה – פטירת [=הרי שבהליכת מצווה אתה פטור]. אי הכי, אפילו כונס את האלמנה נמי [=אם כן, גם כונס את האלמנה ייפטר מקריאת שמע]? כונס את הבתולה – טריד [=טרוד], כונס אלמנה – לא טריד. וכל היכא דטריד הכי נמי דפטור [=וכל מקום שטרוד פטור] ? אלא מעתה טבעה ספינתו בים דטריד [=שטרוד] הכי נמי [=כך גם] דפטור? וכי תימא הכי נמי [=וכי תאמר אכן כן] – והאמר [=והרי אמר] רבי אבא בר זבדא אמר רב: אָבֵל חייב בכל המצוות האמורות בתורה, חוץ מן התפילין, שהרי נאמר בהן פאר! – הכא טריד טירדא דמצווה, התם – טריד טרדא דרשות [=כאן טרוד טרדה של מצווה, שם טרוד טרדה של רשות].

סוכה כו, ע"א

תניא, אמר רבי חנניא בן עקביא: כותבי ספרים תפילין ומזוזות, הן ותגריהן ותגרי תגריהן, וכל העוסקין במלאכת שמים, לאתויי [לרבות] מוכרי תכלת – פטורין מקריאת שמע, ומן התפילה, ומן התפילין, ומכל מצות האמורות בתורה, לקיים דברי רבי יוסי הגלילי. שהיה רבי יוסי הגלילי אומר: העוסק במצווה פטור מן המצווה. תנו רבנן: הולכי דרכים ביום – פטורין מן הסוכה ביום, וחייבין בלילה. הולכי דרכים בלילה – פטורין מן הסוכה ביום, וחייבין ביום. הולכי דרכים ביום ובלילה – פטורין מן הסוכה בין ביום ובין בלילה. הולכין לדבר מצוה – פטורין בין ביום ובין בלילה.

רבי שלמה יצחקי, רש"י, (המאה י"א-י"ב), סוכה כה ע"א שלוחי מצוה – הולכי בדרך מצוה, כגון ללמוד תורה ולהקביל פני רבו ולפדות שבויים. פטורין מן הסוכה – ואפילו בשעת חנייתן. הולכים לדבר מצוה פטורין ביום ובלילה – אף על פי שאין הולכין אלא ביום, ומשום דטרידיים [=שטרודים] ודואגים במחשבת המצוה ובתיקוניה – פטורין מן המצוה.

תוספות, סוכה כה, ע"א

שלוחי מצוה – הולכי בדבר מצוה כגון ללמוד תורה או להקביל פני רבו ולפדות שבויין פטורין מן הסוכה ואפילו בשעת חנייתן, כך פי' [רש] בקונטרס [=רש"י] וכן משמע בגמרא דקאמר הולכי לדבר מצוה פטורין מן הסוכה בין ביום ובין בלילה ומשמע אף על פי שאין הולכין אלא ביום, דאי דאזלי ביממא [=שאם הולכים ביום] ובלילה אפי' [לן] לדבר הרשות נמי פטירי [=גם פטורים] כדקתני [=כמו ששנינו] בברייתא. ועוד עובדא [=המעשה] דרב חסדא ורבה בר רב הונא דגנו ארקתא דסורא [=היו ישנים על שפת נהר סורא] ותימה אם יכולין לקיים שניהם אמאי [=מדוע] פטורין דאטו [=האם] אדם שיש לו ציצית בכגדו ותפילין בראשו מי מיפטר [=האם פטור] בכך משאר מצוות? ... וצריך לומר דהכא נמי איירי בכי האי גוונא [=שכאן מדובר בכגון] דאי מיטרדי [=שאם טרוד] בקיום מצות סוכה הוּו מבטלי ממצות.

רש"י ובעלי התוספות

חלוקים לגבי היקף

הפטור של הכלל

"העוסק במצווה פטור

מן המצווה". הגדירו את

מחלוקתם. האם עשויה

להיות לכך השלכה על

פטור משירות צבאי בעת

לימוד תורה?

מצווה הבאה לידך

הסוגיה הבאה דנה בשאלה האם הכלל "העוסק במצווה פטור מן המצווה" חל כאשר המצווה יכולה להיעשות על ידי אחרים.

מה ניתן ללמוד מכך על היחס בין מצוות תלמוד תורה לבין מצוות אחרות? האם השירות בצבא נחשב מצווה שיכולה להיעשות על ידי אחרים?

מועד קטן ט, ע"א

אזל, (בנו של רבי שמעון) אשכחינהו דקא רמו קראי אהדדי [=הלך בנו של רבי שמעון, מצא את החכמים שהיו מקשים בין הפסוקים]; כתיב "פלס מעגל רגלך וכל דרכיך יכנו", וכתיב "ארח חיים פן תפלס!" – לא קשיא: כאן – במצווה שאפשר לעשותה על ידי אחרים, כאן – במצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים. הדר יתבי וקא מבעי להו [=חזרו ישבו, ודנו]: כתיב "יקרה היא מפנינים וכל חפצך לא ישוו בה", הא חפצי שמים – ישוו בה, וכתיב "וכל חפצים לא ישוו בה" – דאפילו חפצי שמים לא ישוו בה! – כאן במצווה שאפשר לעשותה על ידי אחרים, כאן – במצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים.

רבי שלמה יצחקי, רש"י, (המאה י"א-י"ב), מועד קטן ט ע"ב

ובמצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים – אל תפלס, אלא מצווה שבא לידך, בין גדולה בין קטנה – עשה. וכל חפצך לא ישוו בה – שתבטל כל חפצך בשביל שתעסוק בתורה. חפצי שמים ישוו בה – כלומר שאם יש לך לעסוק במצווה – תבטל תלמוד תורה, ועסוק במצווה. דאפילו חפצי שמים לא – דמבטל מצווה ועוסק בתלמוד תורה.

לימוד תורה אל מול הצלת נפשות

בצד השאלה הכללית של "העוסק במצווה פטור מן המצווה" יש לדון בשאלה הספציפית כיצד יש להכריע התנגשות בין מצוות לימוד תורה לבין מצוות הצלת נפשות.

מה גדול ממה?

מסכת מגילה טז, ע"ב

אמר רב יוסף: גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות.

האם ניתן ללמוד מדברי רב יוסף כי תלמוד תורה דוחה הצלת נפשות? באיזה מובן תלמוד תורה "גדול" מהצלת נפשות?

מה סובר בעל הטורים

לגבי התנגשות אפשרית

בין ערך תלמוד תורה

לבין הצלת נפשות?

רבי יעקב בן אשר, בעל ה"טורים" (מאה י"ג-י"ד) (יורה

דעה, סוף סימן רנא)

שאלה לא"א [=אבי אדוני] זכרונו לברכה... יש אומרים

שיכולין לשנות [=להעביר כספים] אפילו מתלמוד תורה

לצורך ל' פשיטים [=תשלום סכום כסף] להגמון בכל שנה,

לפי שהוא הצלת נפשות, שאם לא יתפשרו עמו יש כמה

עניים שאין להם ליתן ויכום ויפשיטום ערומים. הדין עמהן

כיון שיש בו הצלת נפשות הוא קודם.

יכול לקיים שניהם

רבי יהושע ולק כץ (המאות ט"ו-ט"ז), דרישה, רנא כיון שיש בו הצלת נפשות הוא קודם. ותימה הלא מסקינן בסוף פרק קמא דמגילה (טז ב) גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות. ונראה דהתם מיירי [=ששם עוסקים] בענין שאין יכול לקיים שניהן אז תלמוד תורה קודם, אבל הכא מיירי [=כאן עוסקים] בענין שאף שיתנו ממנו להגמון מכל מקום ישאר לסיפוק תלמוד תורה אלא שלא יהיה כל כך בריוח ובענין זה אמר כיון שיש הצלת נפשות הוא קודם.

מה ניתן ללמוד מדברי הרב ולק לגבי ההיררכיה בין תלמוד תורה לבין הצלת נפשות?

רבי דוד הלוי סגל (המאות ט"ו-ט"ז), טורי זהב יורה דעה רנא, ו ואין כאן קושיא דודאי אין לך דבר עומד בפני פיקוח נפש, אלא דהתם [=ששם] אומר דיותר יש זכות למי שזוכה לעסוק בתורה ולא בא לידו הצלת נפשות ממי שבא לידו הצלת נפשות ועל ידי כך צריך לבטל תלמוד תורה ולעסוק בהצלת נפש.

כיצד מבין הרב סגל את עליונות לימוד תורה על הצלת נפשות? מה הוא סובר לגבי הקדימות ביניהם?

יאיר אורביטו הוא תלמיד במסלול הדו־חוגי למשפטים ולמחשבת ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים, עוזר משפטי לסגן ראש עיריית ירושלים; בוגר ישיבת הקיבוץ הדתי במעלה גלבע. היה חבר מערכת בכתב העת משפטים ובקליניקה המשפטית לרב־תרבותיות ועסק בעיתונות בגל"צ ובעיתונים הארץ ומקור ראשון.

פרופ' בני פורת הוא עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה וראש המכון לחקר המשפט העברי בפקולטה למשפטים שבאוניברסיטה העברית בירושלים.

עו"ד שלומית רביצקי טוריפז היא מנהלת מרכז ג'ואן וארוון ג'ייקובס לחברה משותפת וראשת התוכנית לדת ומדינה במכון הישראלי לדמוקרטיה. בעבר מנהלת הארגונים "אלול" ו"עתים". תחומי המומחיות שלה הם מדעי היהדות, דת ומדינה, החברה האזרחית, מגדר והנחיית תהליכים קבוצתיים.

02-5300800 | orders@idi.org.il

www.idi.org.il

המכון הישראלי
לדמוקרטיה